

me istidadı veya özne-nesne ilişkisini mükemmel şekilde kurma gücüdür. Bunun da zekâ gücü ile doğrudan ilgili olduğu kabul edilir. Şu halde hads zekânın kendisi veya zekâ hadsin en süratli olduğu durumdur (İbn Sînâ, s. 167; Fahreddin er-Râzî, II, 207).

Fârâbî, İbn Sînâ ve bu konuda büyük ölçüde onların görüşlerini benimseyen Gazzâlî'ye göre bilginin gerçek sebebi ve ilkesi ontik bir varlık olan faal akıldır. "Rûhulkudüs, er-rûhu'l-emîn, küllî nefis" gibi isimlerle de anılan bu ilkenin vahiy meleği Cebrâil ile aynı kabul edildiği görülür (*es-Siyâsetü'l-medeniyye*, s. 3; *er-Risâletü'l-ledünniyye*, s. 24-26). Bu teoriye göre zihinde tasarlanan bir konunun kalıcı bir bilgi haline gelmesi nefsin faal akılla ilişki (ittisâl) kurmasına ve onun kendindeki akledilir sûretleri nefse aktarmasına bağlıdır. Böylece insan nefislerinin ilâhî âlemlerle çeşitli ölçülerde bağlantı sağlayarak oradan vahiy ve ilham alması mümkündür. Faal akılla bu ilişki ve onun sonucu olarak akledilirlerin kavranması ya -bir başkasından bilgi edinen öğrenmede olduğu gibi- vasıtadır veya vasitasızdır. İbn Sînâ'ya göre hads, insanda kuvve halinde bulunan bu vasitasız öğrenme gücüdür (*en-Necât*, s. 166). Bu bakımdan hads ile ilham arasında önemli bir fark görünmemektedir. Nitekim hadsi, keşf ve ilham mertebelerinin en aşağısı olarak niteleyenler de vardır (*et-Ta'rifât*, "hâds" md.). Gazzâlî eserlerinin çoğunda, aralarında bir ayırımı yapmaksızın hads ve ilham kelimelerini birlikte kullanır; ancak *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'de yalnız ilham kavramına yer verir. Gazzâlî'ye isnat edilen ve büyük ölçüde İbn Sînâ felsefesini yansıtan *Me'âricü'l-kuds*'teki bilgilere göre (s. 161) öğrenme ve düşünme ile hads ve ilham arasında bilginin sebebi, yeri ve kendisi bakımından bir fark yoktur. Bilginin sebebi faal akıl yahut mukarreb melek, yeri ise nefistir. Aralarındaki fark perdenin ortadan kalkması bakımındandır. Hads ile fikir arasında bilginin elde edilmesindeki sürat bakımından da fark vardır. Hads ve ilhamın önemli bir özelliği de irade dışı oluşudur.

Hads gücü her insanda doğuştan az veya çok bulunan bir kabiliyettir. Bu bakımdan sezginin kendiliğinden belirmesi ve herhangi bir öğretici olmaksızın zihinde kıyaslar yapılması mümkündür. İbn Sînâ ve Gazzâlî'ye göre eğitimi ve öğretimin temeli de sezgiye dayanır. Çünkü sonuç itibarıyla nesnelere kavranması

sezgilerle gerçekleşir (*en-Necât*, s. 167; Gazzâlî, *Me'âricü'l-kuds*, s. 160). Bununla birlikte diğer yeteneklerde olduğu gibi sezgi bakımından da insanlar arasında derece farklılıkları vardır. Bazı insanların orta terimi sezme sayısı fazla, bazıların da sezme süresi hızlıdır. Bu farklılaşma belli bir sınırdan kalmayıp artma ve azalmalar gösterir. Zekâdaki parlaklığın artması bir noktaya ulaştığında insan birçok durumda öğrenme ve düşünmeye bile ihtiyaç duymaz. Çünkü bu durumda o kimsede hem bilgileri hem de vasıtaları ve delilleri bir defada meydana gelir. Ancak bu istisnai kişilere has bir özelliktir. İbn Sînâ ve Gazzâlî, bu en yüksek hads gücünü nübüvvetin bir özelliği olarak değerlendirirler. Sezginin bu düzeyine ulaşan kimse, bütün sûretleri taklidi olarak değil aksine orta terimleri içine alan bir tertip dahilinde kavrar. Akıl bu derecesine "kutsal akıl" (el-aklül-kudsiyye), nübüvvetin bu en yüce gücüne de "kutsal güç" (el-kuvvetü'l-kudsiyye) denilir (İbn Sînâ, s. 168; Gazzâlî, *Me'âricü'l-kuds*, s. 160; *Mişkâtü'l-envâr*, s. 81).

Hads, doğuştan sahip olunan ve kişiden kişiye farklılaşan bir sezgi kabiliyeti olduğu kadar onun sonradan kazanılan şartları da vardır. Öğrenme sezgiye yol açar ve onu kolaylaştırır. Böylece zihni bakımdan gelişip olgunlaşma ve belli bir alanda uzmanlaşma o yöndeki sezgileri güçlendirir. Ruhî halleri bozan ve çarpıtan birtakım duygusal gerilimler ve tasavvurlar ise sezgi gücünü zayıflatır.

Hads yoluyla kazanılan bilgilere *hadsiyât* denilmekte ve genellikle bu tür bilgilerin kesinlik değeri taşıdığı kabul edilmektedir (bk. ZARÜRİYYÂT). Hads ile elde edilen bilgi bunu tecrübe eden kimseye istidlâfî bir bilgidenden daha fazla kesinlik sağlayabilir. İsrâkî filozofu Sühreverdi'ye göre kesinlik ifade eden hakikatin bilgisi, ya kesin önermelere dayanan apriorik (evvelî) bir tarzda müşahedeye bağlı olarak ya da hads yoluyla elde edilir.

Daha çok keşf ve ilham türünden sezgisel bilgileri aynı tecrübeyi yaşamayan başka kimselere kanıtlama imkânı bulunmadığından kelâm âlimleri bu tür bilgileri kanıt değerinde görmemişlerdir. Gazzâlî'ye göre "ulaşamayan kimse idrak edemez" (*Mi'yârü'l-ilm*, s. 141). Sühreverdi de aynı görüştedir. Ona göre bir kimsede oluşan hadsî bilgi, bu bilginin aynı başkasında da oluşmadıkça onun için kesin delil teşkil etmez. Sühreverdi, hadsî bilgilerle vehimlerin karıştırılabileceği uyarısında da bulunur (*Hikmetü'l-İsrâk*, s. 42).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "hâds" md.; *et-Ta'rifât*, "hâds" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 300-302; A. Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Paris 1983, s. 537-541; H. Piéron, *Vocabulaire de la psychologie*, Paris 1963, s. 205-206; Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-medeniyye*, Haydarâbâd 1346, s. 3; İbn Sînâ, *en-Necât*, Kahire 1357/1938, s. 166-168; Gazzâlî, *Me'âricü'l-kuds*, Kahire, ts. (Matbaatü'l-İstikâme), s. 160-162; a.mlf., *Mi'yârü'l-ilm*, s. 140-141; a.mlf., *er-Risâletü'l-ledünniyye*, Kahire 1328, s. 24-27; a.mlf., *Miškâtü'l-envâr* (nşr. Ebü'l-Alâ el-Affî), Kahire 1383/1964, s. 81; Sühreverdi, *Hikmetü'l-İsrâk* (nşr. H. Corbin, *Opera metaphysica et mystica* içinde), Tahran 1331/1953, s. 40-42; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, II, 206-207; Âmidî, *el-Mübîn*, s. 92; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâşid*, İstanbul 1305, I, 25-26; İbn Haldûn, *Mukaddime*, Beyrut, ts., I, 113-114; Abdüllatîf el-Harpûtî, *Tenkihu'l-kelem*, İstanbul 1330, s. 15; Nurettin Topçu, *Bergson*, İstanbul 1968, s. 47-58; Ebü'l-Alâ el-Affî, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi* (trc. Mehmet Dağ), Ankara 1975, s. 100-103; Abdülkerim Osman, *ed-Dirâsâtü'n-nefsiyye 'inde'l-müslimîn*, Kahire 1981, s. 355-357; Zekî Bedevî, *Mu'cemmu muştalahâti'l-ülûmi'l-ictimâ'iyye*, Beyrut 1982, s. 226; Cemil Salîbâ, *el-Mu'cemü'l-felsefî*, Beyrut 1982, I, 451-454; S. Prasad, *Religion and Reason*, Delhi 1987, s. 44-46.

HAYATİ HÖKELEKLİ

HADSİYYÂT

(حَدَسِيَّات)

Aklın hads yoluyla ulaştığı ve genellikle kesinlik değeri taşıdığı kabul edilen hükümler için kullanılan felsefe ve mantık terimi (bk. HADS; ZARÜRİYYÂT).

HADSİYYE

(الحدسية)

Ahmed b. Hâbit'in fikirlerine yakınlığıyla bilinen Fazl el-Hadesî'nin (ö. 257/870-71) görüşlerini benimseyenlere verilen ad (bk. AHMED b. HÂBIT).

HADÜR

(حضور)

Yemen'de San'a'nın batısında bir dağ.

Serâtü Elhân'ın doğu kıyası üzerinde yer almakta olup San'a'nın yaklaşık 19 km. batısında Vâdîsînâm ile Vâdîsürdüd arasında uzanmaktadır. Batıdan, Hemdân'ın bir kolu olan Suleyh kabilesinin oturduğu Beledülehrûc ile (bugün Hayme veya Hay-

metülhâriciye) Harâz dağlarından ayrılmaktadır. Bu dağ adını, Şuayb b. Meh-dem'in atalarından Hadûr b. Adî'den almıştır. Hadûr b. Adî, Medyen halkına peygamber olarak gönderilen (el-A'râf 7/85) Şuayb ile karıştırıldığından bu dağ Hadûr Nebîşuayb diye adlandırılmıştır. Bazı İslâm kaynaklarında, kavminin Şuayb'ı bu dağda öldürmesi üzerine Allah'ın Buhtunnasr'ı musallat ederek onları cezalandırdığı ve Enbiyâ sûresinin 11, 12 ve 15. âyetlerinin onlarla ilgili olduğu kaydedilirse de (İbnü'l-Kelbî, II, 539; Yâkût, II, 272) Buhtunnasr'ın Yemen'e sefer düzenlediğine dair kesin bilgi yoktur (DİA, VI, 380-381).

Rivayete göre Hadûr Nebîşuayb, Nûh tufanı esnasında sular altında kalmayan üç dağdan biridir. Diğer iki dağ ise 3400 m. yüksekliğindeki Şehâre ile Kenin dağlarıdır. Hadûr'un 3750 m. yükseklikteki tepesinde Şuayb'a ait olduğu söylenen bir mezar ve yanında bir mescid bulunmaktadır. Bu mezar ve mescid bölgede en çok ziyaret edilen yerlerdendir. Arefe günleri burada yöre halkı tarafından büyük şenlikler düzenlenmektedir.

Birkaç köyün bulunduğu Hadûr'un eteklerinde verimli araziler ve meyve ağaçları ile kaplı vadiler uzanmaktadır. En meşhurları Vâdidâvud ve Vâdîyâzîl'dir. Hadûr'un iç kesimlerinde mısır ve buğday yetiştirilmektedir. Doğusunda ise denizden 2800 m. yükseklikte verimli Kâat-sahmân ovası bulunmaktadır. Ancak bölgenin en önemli yerleşme alanı Mütene'dir (Matna). Burası Osmanlılar zamanında Hân-ı Sinan Paşa diye adlandırılmaktaydı; zira Sinan Paşa XVI. yüzyılda burada bir kervansaray yaptırmıştır.

Hemdânî'nin bildirdiğine göre Hadûr civarında yaşayan halk bozuk bir Arapça ile (Himyerice) konuşmaktaydı.

Hadûrşseyh (Hadûru Benîezd) dağı, Hadûr Nebîşuayb'in kuzeybatısında yer alan ayrı bir dağdır. Hadûrşseyh, Serât grubundan Cebelülmesânea'nın en büyük dağı olup yüksekliği 3310 metredir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hemdânî, *Şifâtü Cezireti'l-Arab* (nşr. D. H. Müller), Leiden 1884-91, s. 67, 72, 82, 106, 108, 109, 125, 126, 135, 193, 197; Bekrî, *Mu'cem*, I, 355-356; İbnü'l-Kelbî, *Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-kebir* (nşr. Nâcî Hasan), Beyrut 1408/1988, II, 539; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 272; İbn Abdülhak el-Bağdâdî, *Merâşidü'l-ittilâc* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut 1954, I, 410; J. Schleifer, "Hadûr", *IA*, V/1, s. 60-61; a.m.f. - [A. K. Irvine], "Hađur", *EF* (Ing.), III, 53; Ömer Faruk Harman, "Buhtunnasr", *DİA*, VI, 380-381.

HAFÂCE (Benî Hafâce)

(بنو خفاجة)

Irak tarihinde
önemli roller oynamış
bedevî bir Arap kabilesi.

Benî Ukayl'in bir kolu olup adını Hafâce b. Amr b. Ukayl b. Kâ'b b. Rebîa b. Âmir b. Sa'saa b. Muâviye b. Bekir b. Hevâzin b. Mansûr b. İkrime b. Hasafe b. Kays b. Aylân'dan alır. İbnü'l-Kelbî'ye göre kabileye adını veren Hafâce'nin asıl adı Muâviye'dir (*Cemhere*, s. 336); Sem'ânî ise onun bir kadın olduğunu söyler (*el-En-sâb*, V, 155). Meşhur şair Tevbe el-Hafâce'nin de (ö. 57/676-77) üçüncü cediti olan Hafâce b. Amr hicretten önce ölmüştür. Câhiliye döneminde Necid'in Medine'ye yakın taraflarında yaşayan Hafâcîler'in reisi Kâ'bü'l-Asgar b. Hafâce'nin Âmir b. Sa'saa'nın refakatinde Resûlullah'ın huzuruna çıktığı ve kavmiyle beraber müsülman olduğu kaydedilmektedir. Hafâcîler, Hz. Peygamber'in vefatı üzerine rîdde olaylarına karıştırsa da daha sonra Hâlid b. Velîd'e boyun eğerek tekrar İslâm'a döndüler. II. (VIII.) yüzyılda bu kabilenin bazı mensuplarının Halife Hişâm b. Abdülmelik'in sarayının bulunduğu Rusâfe'de ikamet ettikleri bilinmektedir. IV. (X.) yüzyılda Karmatîler'in çıkardıkları karışıklıklar üzerine de kuzeye tırmandılar. Abbâsî Halifesi Tâi'-Lillâh, Kûfe'nin idaresini 374'te (984-85) Emîr Ebû Tarîf Ulyân b. Sümâl el-Hafâce'ye tevdi etti; bu Hafâcîler'in aldığı ilk emirlikti. Bazı Hafâcî grupları aynı dönemde Rahbe, Halep ve Humus'ta faaliyette bulundular; bununla beraber soygun ve yağmalama olaylarına iştirakleri ve kabileler arası çarpışmalar sebebiyle sürekli yer değiştirdiler. Bir grup Hafâcî de Endülüs'e ve Aşağı Mısır'a yerleşmişti.

Hafâcîler bölgedeki Ukayliler ve Mezyediler'le bazan barış, bazan da savaş halinde bulundular. Büyük Selçuklular, Büveyhîler, Abbâsîler ve Fâtımîler'le ise daha ziyade menfaate dayanan bir siyasî ilişki içindeydiler. Önceleri Musul'a hâkim olan Benî Yüzid ile ittifak yaptıkları halde daha sonra anlaşmazlığa düştüler. Kûfe'de iken Ukaylî Emîri Karvâş'ın hücumuna mâruz kalarak Suriye'ye doğru gittilerse de ardından Abbâsî kumandanı Ebû Ca'fer el-Haccâc'ın Medân'i kuşatan Ukayliler'e karşı yardım çağırısına

katılarak Kûfe'ye geri döndüler. Ancak 397'de (1006-1007) Karvâş ile Hafâcî reisi Sümâl arasında şiddetli çarpışmalar meydana geldi ve Kûfe'yi önce Ukayliler, ardından Hafâcîler ele geçirdiler. Sümâl'in, Fâtımî halifesi Hâkim-Biemrillâh tarafından Rahbe'ye vali tayin edildiği sırada (399/1008) bir suikast neticesinde öldürüldüğü rivayet edilir.

Hafâcîler üzerinde daha sonra Sümâl'in oğullarından Sultan, Ulvân, Receb ve Ali etkili oldular. 402 (1011-12) yılında Sultan Kûfe civarında bulunan hac güzergâhındaki kuyulara el koydu ve su almak için buraya uğrayan hacî kabilelerine saldırarak çoğunu öldürüp mallarını yağmaladı. Fakat arkasından Ukayliler'in de desteklediği Abbâsî ordusu tarafından bozguna uğratarak esir alındı, daha sonra da salıverildi. 404'te (1013) Kûfe'ye baskın yapan Hafâcîler, Ebû'l-Hasan b. Mezyed el-Esedî'nin de yardımı ile geri püskürtüldü ve yaklaşık 5000'i öldürülüp esir alınanları da Bağdat'ta teşhir edildi. 417 (1026) yılında Mezyediler'le iş birliği yapan Hafâcî reisi Ebû'l-Fityân Menî' b. Hassân, Ukaylî Emîri Karvâş üzerine yürüyerek Enbâr'ı istilâ edip yağmaladı. Daha sonra da Mezyediler'e ait Câmîayn'a saldırdı; ancak Dübeyş b. Ali tarafından takip edilince oradan uzaklaşmak zorunda kaldı. Hafâcîler bir ara Enbâr'ı tekrar yağmaladıysa da Karvâş onları bölgeden uzaklaştırıp şehri surlarla çevirdi. Bölgede takip ettiği saldırgan siyaset yüzünden yalnız kalan Hafâce reisi Menî' sonunda Büveyhîler'den Ebû Kâlicâr'ı metbû tanımak zorunda kaldı; ancak böylece kuvvet de kazanmış oldu. Buna karşılık Dübeyş 420'de (1029) Ebû Kâlicâr'a bağlılık akdini feshetti. Hafâce kabilesi içinde çıkan reislik kavgaları sonunda Ali b. Sümâl öldürüldü, yerine yeğeni Hasan b. Ebû'l-Berekât geçti (425/1034).

Bağdat'ta vuku bulan isyanların bastırılmasında Hafâcîler'den destek istenildiği de olurdu; nitekim 428'de (1036-37) Barstogan Bağdat'ta isyan ettiğinde halifenin emîri Arslan Besâsirî bu isyanı onların desteğiyle bastırmıştı. Fâtımî Veziri Bedr el-Cemâlî'nin Nâsırüddin el-Cüyüşî kumandasında Suriye'ye gönderdiği orduda (472/1079) Aşağı Mısır'a yerleşen Hafâcîler de vardı. Hafâcîler, 485 (1092) yılında Bağdat-Kûfe yoluyla memleketlerini dönmekte olan hacî kabilelerine saldırdılar ve çok sayıda hacıyı öldürüp mallarını yağmaladılar. Bunun üzerine Bağdat yönetimi meseleye ciddiyetle eğildi